

Odklonsko ravnanje kot spopad in inovacija*

Dr. Peter Jambrek, asistent Pravne fakultete Univerze v Ljubljani

V tej razpravi nas ne zanima opis spreminjanja ali razvoja kakega družbenega pojava. Domnevamo namreč, da je gibanje skozi čas ter predmetni in družbeni prostor univerzalno in se zato ne ustavljamo pri takih vprašanjih, kot so:

1. kateri družbeni pojav se spreminja: ali je to podjetje, občina, država, družbene vrednote, družinska razmerja itd.;

2. katera stran (razsežnost, kazalnik) tega pojava se spreminja: na to vprašanje odgovarja obsežna literatura o kazalnikih gospodarskega in političnega razvoja, o modernizaciji, družbeni mobilizaciji, itd.;

3. v katerem časovnem obdobju in kako hitro se dogajajo spremembe: kolikšna je stopnja gospodarskega razvoja ali hitrost naraščanja prebivalstva; ali so spremembe »kratkoročne«, »srednjeročne« ali »dolgoročne«;

4. kakšna so smer, obseg in oblika sprememb: kakšna je torej krivulja, ki ponazarja razvoj: enosmerna, ciklična, eksponencialna, fluktuirajoča, logistična, itd.?

Na ta vprašanja dajejo razmeroma zanesljive odgovore številne empirične raziskave. Znane so tudi ustrezne tehnike in metode za zbiranje ter razčlenjevanje podatkov. Skušali bomo odgovorjati zlasti na vprašanje, zakaj se družbeni pojavi spreminjajo, oziroma kateri so najbolj splošni vzroki družbenih sprememb.

To vprašanje se deli na dva dela:

1. kateri dejavniki in okoliščine zavirajo ali celo ustavljajo družbeni razvoj; kdo si prizadeva ohraniti trenutno stanje;

2. katere so gibalne sile razvoja; kdo si prizadeva stanje spremeniti?

Preden pa skušamo odgovoriti na to vprašanje, bomo določili nekaj začetnih domnev:

1. Družbe in družbene skupine so sestavljene iz večjega ali manjšega števila podskupin, plasti, razredov itd., od katerih ima vsaka svoje posebne interese.

2. Med plastmi in podskupinami istega družbenega sestava nastajajo zlasti razmerja družbene menjave in moči. Nesimetrična razmerja moči pa pripeljejo do razmerij podrejenosti in nadrejenosti.

3. Interesi posameznih plasti in podskupin niso samo različni, temveč si tudi nasprotujejo. To velja zlasti za nesimetrična razmerja moči.

* Ta članek je del obsežnejše študije avtorja o »Konfliktni teoriji družbenega razvoja«, izdala Univerzitetna založba v Ljubljani (1973).

4. Zaradi različnih in nasprotujočih si interesov posameznih družbenih subjektov prihaja med njimi do nasprotovanj in do spopadov.

Če te izhodiščne domneve povežemo z vprašanjema o vzrokih družbenih sprememb oziroma ustaljenosti, se nakazujeta naslednja odgovora:

1. Tiste plasti, skupine in posamezniki, ki imajo v družbi nadrejen in privilegirani položaj,¹ si prizadevajo obdržati in po možnosti povečati svoje prednosti.² Torej skušajo ohraniti družbeni red, ki deluje v njihov prid, ali pa ga prestrukturirati tako, da lahko pričakujejo še večje dobičke kot čisto posledico povzročenih družbenih sprememb. Višji položaji in ustrezne vloge so namreč opremljeni z različnimi sredstvi, zaradi katerih se lahko uspešno upirajo pritiskom in zahtevam po večji odprtosti in gibljivosti družbene sestave, ki prihajajo od ljudi z nižjih položajev.

Višje plasti imajo že po definiciji na voljo razmeroma več premoženja, moči in ugleda. Vse to lahko tudi v resnici uporabljajo za utrjevanje, ohranjanje in obnavljanje lastnih položajev. Moč medsebojnih stikov, izrazitost statusne identifikacije, upravljalne zmoglosti in tehnična sredstva višjim plastem omogočajo, da se organizirajo v učinkovita združenja, katerih namen je (tudi) njihova samozaščita. Slednji pa imajo tudi sredstva in ustanove za ohranjanje lastne legitimnosti in družbenega soglasja; to so država, pravo, množična občila (ki so — med drugim — tudi sredstva za množično indoktrinacijo), izobraževalne ustanove. Vse te ustanove opravljajo poleg nalog, ki so »v splošnem družbenem interesu«, tudi

¹ Da bi vprašanje prikazali nazorneje, sestavo družbe reduciramo na razmerje med dvema protagonistoma v razmerju družbene moči. Tak je tudi Dahrendorfov teoretični model: »V vsaki imperativno koordinirani zvezi lahko ločimo med dvema, in samo dvema, agregatoma položajev, to je, med položaji nadrejenosti in položaji podrejenosti.« (Ralph Dahrendorf, *Class and Class Conflict*, str. 238.) Vendar pa je pri empiričnih raziskavah treba upoštevati, da večino družbenih sestavov tvori zapletena mreža razmerij med številnimi skupinami. Spremembe sestave vse družbene ureditve so torej rezultanta posameznih razmerij moči in spopadov. Popolna polarizacija sil pa je prej izjema kot pravilo.

² V tem odstavku sledimo formulacijam, ki so bile natisnjene že v: Peter Jambrek, »Družbeno-ekonomski razvoj in politične spremembe«, prispevek za posvetovanje »Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja«, Ljubljana, 15.—17. februar 1971.

naloge, ki so le v interesu vladajočih razredov in plasti ter trenutnega stanja sploh.

2. Nasprotno pa si tisti subjekti, ki so podrejeni in zapostavljeni, prizadevajo spremeniti razmerja v družbi. V svojo prid želijo predrugačiti razdelitev narodnega dohodka, premoženja, družbene moči, ugleda ipd.

Prav ta domneva je eno najbolj spornih izhodišč za razumevanje družbenega razvoja:

Teorijam o političnih, vojaških ali intelektualnih elitah, ki da so pomembni vzvodi razvoja³ nasprotujejo avtorji, ki poudarjajo vlogo **družbenih gibanj** in družbeno-gospodarske mobilizacije prebivalstva. Socialistično nasprotje meščanskih teorij o družbenih elitah kot dejavnih družbenih sprememb so domneve o vodilni vlogi »avantgarde« delavskega razreda, kadrovske partije, ki ima monopol politične moči, ali države. Tudi te razlage imajo svoje nasprotnike, ki opozarjajo na odtujenost takih osamosvojenih središč družbene moči in se zavzemajo za samoupravno, decentralizirano odločanje o smereh družbenega razvoja.

Ob to omahovanje sta zadela tudi Mlinar in Toš: ugotavljata, da tisti, »ki imajo visoke aspiracije v zvezi s spremembami v družbi in v zvezi s svojim lastnim položajem v tej družbi . . ., predstavljajo bolj dinamičen element te družbe in torej glede na to, da istočasno razpolagajo z večjim vplivom na dogajanje v celoti tudi bolj dinamizirajo družbeno okolje in sprožajo procese, ki vodijo k hitrejšemu družbenemu razvoju. Obratno pa se kaže določena težnja pri kategorijah, ki zavzemajo nižje stopnje na rang lestvici, npr. med nekvalificiranimi delavci, kmeti ipd., da imajo razmeroma nizke aspiracije in kažejo višjo stopnjo zadovoljstva z danim dejanskim stanjem celo tedaj, kadar je očitno, da bistveno zaostajajo za drugimi kategorijami oz. sloji prebivalstva, kar z drugimi besedami lahko pojasnujemo kot prisotnost tendenc k ohranjanju tega stanja, kot določeno usmerjenost k statusu quo.«⁴

Vendar pa tudi njune ugotovitve postanejo majave, če se spomnimo na razprave o razredu po sebi in razredu za sebe (Marx), o manifestnih in latentnih skupinskih interesih (Dahrendorf),

³ Shilsovi spisi so značilni primer te vrste razlag. Glej na primer: Edward Shils, *Political Development in the New States* (The Hague: Mouton, 1968).

⁴ Zdravko Mlinar in Niko Toš, *Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj* (Ljubljana, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1969), str. 92—93.

o resnični in izkrivljeni razredni zavesti (Lukacs) ter na ustrezne kritike anketnih raziskav javnega mnenja: vprašati se moramo, ali niso majhne potrebe in zadovoljstvo z lastnim položajem posledica racionalnega spoznanja nižjih plasti, da so njihove možnosti za uresničenje svojih interesov minimalne.⁵

Zgornje dileme tako relativizirajo vprašanje o gibalnih in zaviralnih silah razvoja, da je morda res še najbolj sprejemljiva ugotovitev, da smo v dvajsetem stoletju našega štetja priča **dvema vrstama družbenih revolucij: tistih, ki se dogajajo »od spodaj«, in onih, ki so sprožene »od zgoraj«.**⁶

Vendar pa je za nas tu pomembna predvsem misel, da si kljub temeljni nasprotnosti interesov različnih skupin znotraj iste družbene ureditve nekatere — zlasti tiste, ki obvladujejo izvode oblasti in imajo sorazmerno več vpliva, ugleda, premoženja — prizadevajo in jim tudi uspe **svoje interese racionalizirati** v obliki moralnih predstav, političnih prepričanj in inštitucionaliziranih pravil, ki imajo splošno družbeno veljavo, ki so torej legitimna in zakonita.

Zanimivo je, da v psihologiji racionalizacijo skoraj vedno štejejo za obrambni mehanizem frustrirane osebnosti. Ko človek niti samemu sebi ne more priznati, da **kakega uspeha ni dosegel** zavoljo tega, ker je nezmožen, pa pripoveduje le o dozdevnih vzrokih svojega neuspeha ter nazadnje tudi sam verjame tej razlagi, se skuša zavarovati pred svojim družbenim okoljem in tako ohraniti pozitivno predstavo o samem sebi.⁷ Vendar pa so verjetno prav tako pogostni primeri racionalizacije, ko si ljudje iz mišljajo dozdevne vzroke za svoj **uspeh** in se tako skušajo zavarovati pred kritikami in očitki, ki izpodbijajo veljavo njihovem položaju. V

⁵ »Ne gre za to, kaj si ta ali oni proletarec ali celo ves proletariat ta čas **predstavlja** kot cilj. Gre za to, **kaj je** in kaj bo v skladu s to **bitjo** zgodovinsko prisiljen storiti. Njegov cilj in njegova zgodovinska akcija sta občutno nepreklicno začrtana v njegovi lastni življenjski situaciji in v vsej organizaciji današnje občanske družbe.« Friedrich Engels in Karl Marx, *Sveta družina ali Kritika kritične kritike*, v: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969), I., str. 497.

⁶ Glej: Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966).

⁷ Primer je povzet po: Nikola Rot, *Psihologija osebnosti* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1965), str. 166.

tem primeru se po pravilu »napad je najboljša obramba« skušajo že vnaprej zavarovati pred možnimi frustracijami.

Zdi se nam, da je to **dvójno funkcijo racionalizacije** pravilneje izrazil Goffman; je mnenja, da si pač vsak udeleženec v simbolični interakciji želi usmerjati in obvladati ravnanje drugih tako, da jim posreduje podatke, ki v njegov prid določajo dani položaj.⁸

Analogni procesi potekajo v širših družbenih okvirih. Tudi družbene skupine in plasti, države in razredi ustvarjajo, podobno kot posamezniki, določen vtis o sebi. V ta namen pa uporabljajo sredstva za »množično prepričevanje« (propaganda, indoktrinacija).

Iz te perspektive postane dvomljivo Webrovo pojmovanje legitimnosti: družbeni red ni »legitimen« zato, ker ustreza določenemu splošno priznanemu merilu obveznosti (ker je karizmatičen, tradicionalen ali pravno-racionalen), temveč je splošno priznan (»uživa prestiž obvezujočega reda«), zato, ker je legitimen. Pojem »legitimitet« se nam torej razblini: **če je družbeno soglasje o sprejemljivosti določenih ustanov in simbolov le vsiljena in začasna posledica latentnega spopada** in če je enotnost interesov le navidezna, njihovo navzkrižje pa dejansko, **potem je tudi »legitimitet«, podobno kot »moralno soglasje družbe« ali »splošni družbeni interes«, le maska, ki prekriva resničnost monopola oblasti.** Legitimni so torej vsi tisti pojavi, zlasti besedni simboli (miti, vrednote, norme) in simbolična dejanja (rituali, ukazi, zgledi), za katerimi stoji družbeni subjekt, ki si uspešno lasti položaj avtoritete z razmeroma največ družbene moči,⁹ ki je torej »suveren«.

1. Spopad med družbenimi normami kot izvor deviantnosti

Odklonsko ravnanje je najpogosteje in najbolj preprosto določeno kot **kršitev določene družbene norme**. Iz nekoliko širšega zornega kota

⁸ Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Doubleday and Company, Inc., 1959.), str. 3—4.

⁹ To, konfliktno pojmovanje »legitimitet« je izvrstno utemeljil in ponazoril White ob krizi angleške industrijske zakonodaje v svojem referatu na posvetovanju raziskovalnega odbora za sociologijo prava mednarodne sociološke zveze. Njegova študija je, kot bi dejal Boštjan Zupančič, zgled »nove doktrine; ki je v temelju marksistična, čeprav tega imena nikoli ne uporablja«. Glej: Richard White, »Sociology of Law, Legitimacy and Legality«, Noordwijk (Holandska), september 1972.

pa je odklonsko vsako tisto dejanje, ki ni v skladu s tem ali onim simbolom družbene legitimnosti.

Konfliktno pojmovanje legitimnosti daje tudi posebno perspektivo za razumevanje »odklonskosti«. Le-ta namreč ne pomeni le kršitve »družbeno pripoznanih in varovanih norm«, ampak tudi napad na posebne (čeprav navadno le latentne) interese določenih družbenih skupin. Odklonsko dejanje ni vselej »nemoralno« ali »amoralno«; pogosto je le v nasprotju z večinsko ali veljavno moralo.

Posamični upor, ki na videz pomeni spopad med posameznikom in družbo, je v resnici dostikrat le posledica nasprotja med dvema skupinama in njunima normativnima redoma, od katerih pa si ena uspešno lasti status legitimnosti: Krvno maščevanje in pozitivno kazensko pravo sta dva nezdružljiva normativna reda, ki ju sankcionirata dve nasprotujoči si kulturi, moderna in tradicionalna. Individualne zahteve žene za enakopravnost, ki jim nasprotuje patriarhalno družbeno okolje, pa so le oblika širšega nasprotja med spoloma.

Preprečevanje odklonskosti in uveljavljanje legitimnega je torej tudi poseben način reševanja spopada med dvema skupinama, od katerih je ena potisnjena v ilegalo in vsaj formalno ni organizirana, druga pa ima monopol nad sredstvi družbenega nadzorstva.

Določena stopnja vrednostne zlitosti je kljub temu največkrat sestavina definicije družbenega reda. Za Webra je »ureditev« (»Ordnung«) celo ista z normativnim sistemom: »Subjektivni pomen družbenega razmerja imenujem »red« (»Ordnung«) le v primeru, če je delovanje približno ali v povprečju usmerjeno na določene ustaljene »maksime« ali pravila.¹⁰ Podobna je seveda tudi Parsonsova predstava »družbene ureditve«. Vendar pa celo ta avtor ne domneva popolne skladnosti temeljnih vrednot in norm, ki jih priznavajo člani določene družbe, temveč previdneje govori o »prevladujočem vrednostnem vzorcu.«¹¹

¹⁰ Max Weber; *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: The Free Press, 1947), str. 124.

¹¹ Glej zlasti njegovo razpravo o ameriški vrednostni usmerjenosti, ki da temelji na »puritanski etiki« in »instrumentalnem individualizmu«. Talcott Parsons in Winston White, »Link Between Character and Social Structure«, v: Talcott Parsons, *Social Structure and Personality* (New York: The Free Press of Glencoe, 1964).

Tudi iz naših izpeljav bi sledilo, da vsako družbeno ureditev zaznamuje obstoj **simbolov obveznega in zaželenega**, ki so v določenem obdobju »legitimni«, kar pomeni, da jih uveljavlja tista družbena plast, ki ima razmeroma največ moči. Sveda pa je empirično vprašanje, koliko so te predstave tudi v »splošnem družbenem interesu« in koliko jih javno mnenje sprejema za svoje.

Domnevamo torej, da isto družbeno ureditev poleg »prevladujočih« in »legitimnih« vrednot, pravil in mitov zaznamujejo tudi drugi, od slednjih različni ali celo nasprotujoči jim normativni redi, ki pač praviloma ustrezajo koristim »outsiderjev«, torej razmeroma obrobnih¹² družbenih plasti in skupin.

Glede na našo izhodiščno domnevo o interesni neenotnosti in konfliktnosti družbenih ureditev nas notranja neskladnost njihovih normativnih redov ne more presenetiti. Ne štejem je torej za »socialnopatološki pojav« ali za stanje dezorganizacije,¹³ družbenega nereda ali dezintegracije, temveč za empirično ugotovljivo in zaradi svoje pogostnosti že kar »normalno« družbeno dejstvo.

S te plati pa postane, podobno (in hkrati) kot pojem »legitimnosti« dvomljiva tudi vsebina pojma »odklonskosti«, saj je **določeno dejanje »odklonsko« glede na normo A prav za to, ker je konformno z normo B.**

Opozorili bomo še na tri konkretnejše izvire in ustrezne vrste normativne neskladnosti:

1. Besedni in drugi simboli ali zgledi, ki opozarjajo na družbeno pričakovano, zaželeno ali obvezno ravnanje, se med seboj ločijo zlasti glede na svojo **splošnost**, obseg izseka družbe, ki ga urejajo, oziroma na **oddaljenost od konkretnega ravnanja ljudi**.

Ta razpon normativnega sega od navad, običajev in izročil, ki so najbolj približani vsakdanjemu družbenemu življenju, prek moralnih predstav in vrednot do splošnih pravil (zakonov,

¹² Zanimivo je, da sta vsaj terminološko nevede in nehote zelo sorodni razčlembi dveh sicer tako različnih piscev, kot sta Shils in Becker: prvi govori o »središču« in »obrobju« družbe, drugi pa o tistih, ki ustvarjajo pravila ter jih vsiljujejo »tistim, ki so zunaj« (Outsiders).

¹³ To stran poudarja zlasti uvodna Bavconova študija v delu: Ljubo Bavcon in drugi, Socialna patologija (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969).

ustave) in ideologij ter se sklene z obredi in mitologijami kot najvišjimi simboli legitimnosti družbenega reda.

Vse te vrste oziroma ravnine družbenih norm pa so med seboj bolj ali manj skladne oziroma si celo nasprotujejo: Vemo na primer, da ljudje v vsakdanjem življenju zelo pogosto ravnajo drugače, kot velevalo moralne predstave o »dobrem in hudem«, »pravičnem in krivičnem«, »poštenem in slabem«; da so obredi lahko le videz, ki prikriva resnična prepričanja (»Ne veruj v nič in hodi k maši.«); da ni prav nič izjemnega, če ljudje mislijo drugače, kot govorijo, delajo pa spet nekaj tretjega. Znano je, da velik del ustanov, resolucij in programov političnih strank vsebuje določbe, za katere njihovi sestavljalci že vnaprej vedo, da so neuresničljive. To še bolj velja za mite, utopične vizije, družbene ideje in njihovo razmerje do dosti bolj prozaične posebine pozitivne zakonske ureditve.

Korejska raziskava¹⁴ javnega mnenja o pravu je naprimer pokazala, da normativna ureditev (»Ordnung«) družb, ki so pod vplivom tradicionalne kitajske kulture, temelji bolj na moralni predstavi »poštenega človeka« (ki pozna pravila vljudnosti, dolžnosti, etikete), kot pa na poznanju in spoštovanju pravnih pravil države. Študija majhnega mesta v Kansasu (ZDA) pa je odkrila popolno neskladje med »uradno moralo« prebivalcev, ki se v javnosti zavzemajo za prohibicijo, in njihovimi »zasebnimi prepričanji« in vedenjem: tudi nekateri voditelji in dejavni člani krajevnega prohibicijskega gibanja doma zmerno, vendar redno pijejo alkoholne pijače.¹⁵

Da je podobna moralna dvojnost v določenem obsegu lastna tudi slovenski politični kulturi, priča primer »molčečih poslancev« v republiški skupščini. Ti se zavedajo, da delujejo na križišču »javne morale«, ki zahteva čim večjo odgovornost volilcem, samostojnost in ustvarjalnost njihove udeležbe pri odločanju, ter neizrečene, neformalne, implicitne morale, ki od njih pričakuje, da bodo lojalno podpirali linijo političnega vodstva. Spopadu, ki je potencialno vdelan v njihovo vlogo, se izognejo tako, da se »umak-

¹⁴ Pyong-Choon Hahn, »The Decision Process in Korea«, v: G. Schuber in D. J. Danelski (urednika), Comparative Judicial Behavior (Oxford University Press, 1969).

¹⁵ Charles K. Warriner, »The Nature and Functions of Official Morality«, The American Journal of Sociology (September 1958), str. 165—168.

nejo»: le, če ničesar ne storijo, ne morejo prekršiti nobene izmed nasprotujočih si zahtev.¹⁶

Nasprotja med temi vrstami družbenih pravil pa so omogočena že s samo naravo njihovega razločevalnega znamenja: čim bliže je določena norma posebnostim konkretnega ravnanja ljudi, tem bolj mu mora biti prilagojena, če želi biti učinkovita, oziroma če naj odklonsko ravnanje obsega le manjši del celotnega akcijskega prostora. Po drugi strani pa je neskladnost med konkretnim ravnanjem in splošnejšimi normami manj opazna ter celo pričakovana in dopuščena.

2. »Splošni družbeni interes« kot metafizični pojem dobiva vsebino šele spričo konkretnega pojava, ustanove, pomembne osebe itd., katere obstoj racionalizira ta splošnejša fasada. To pa ne pomeni, da ni mogoče opredeliti določenih interesov, ki so bolj ali manj univerzalni. Mislimo namreč na potrebe, želje, koristi, ki jih razmeroma močno občuti večina članov določene družbe.

Take potrebe seveda niso le biološke narave (lakota, žeja, obleka, stanovanje), temveč obsegajo tudi številna druga, kulturno vplivana človekova hotenja, skratka, vse dobrine, »za katere si je vredno prizadevati« (ugled, denar, lepota, znanje, varnost, zdravje itd.). Kolikor si teh dobrin želi večji del članov družbenega sestava, govorimo tudi o »družbenih ciljih« ali vrednotah.

Po drugi strani pa vsaka družba priznava vrsto pravil, ki določajo družbeno sprejemljive, dovoljene oziroma zaželene načine, ravnanja in sredstva za doseg teh ciljev (vrednot).¹⁷

Ta pravila v vsakem primeru omejujejo izbor sredstev in tako zmanjšujejo možnosti članov družbe za zadostitev svojim potrebam. Ena vrsta družbenih norm (»kulturno določeni cilji« ali »družbeno priznane vrednote«) torej spodbuja osebne potrebe in želje, druga (uradna) sredstva in načini za njihovo zadovoljitev pa jih omejuje ali celo prepoveduje.

Zaradi tega doživljajo ljudje notranje spopade in napetosti, ki se v družbi kopičijo ter sprožajo skupna prizadevanja za spremembo prve ali druge vrste norm. Prav to družbeno stanje in

¹⁶ Glej: Zdenko Roter, »Razmišljanje o poslancu«, Teorija in praksa, št. 3 (1972), str. 499–501; »Položaj in vloga poslanca v našem družbeno-političnem sistemu« (okrogla miza), Teorija in praksa, št. 11 (1971), str. 1540–1559.

¹⁷ V drugačnem kontekstu smo na ti dve vrsti družbenih norm opozorili že, ko je bil govor o formalnem in o materialnem pravu kot sredstvu za inštitucionalizacijo spopadov.

ustrezna prizadevanja pa je Merton imenoval »anomična«.¹⁸

Dodati je treba, da omejevanje (uradnih) sredstev za doseg družbeno vrednotenih ciljev in ustrezno družbeno nadzorstvo posredno razločujeta tiste posameznike in plasti, ki jim ta sredstva niso enako dostopna. Tako pa se utrjujejo ali celo povečujejo družbene neenakosti.

Stanje anomije v tem primeru torej ni enakomerno porazdeljeno na vse dele družbene sestave, temveč je akutnejše pri razmeroma depriviranih plasteh in delih družbe. Ta domneva pa teorijo družbene anomije logično povezuje z Marxovimi izhodišči za proučevanje družbenih sprememb.¹⁹

Tudi v primeru anomične neskladnosti opisanih vrst družbenih norm, je torej odklonskost skoraj neizogibna posledica njunega hkratnega učinkovanja. Odklonsko ravnanje je vdeleno v naravo normativnega reda samega.

3. Ko norme postanejo del kulture in zavesti ljudi, dobe svoj razmeroma samostojni obstoj. Ustvarile so jih družbene razmere in interesi, vendar pa ne propadejo vselej hkrati z njimi. Tako torej posamezna razvojna obdobja puščajo za seboj kulturne usedline, ki se — podobno kot zemeljske plasti — nalagajo druga na drugo ter se stapljajo in spreminjajo, dokler sčasoma popolnoma ne izginejo. Golob je na primer pokazal, da je današnja normativna ureditev številnih slovenskih vaških skupnosti prepletena zmes obredno-kulturnih sestavin stare slovanske rodbinske zadruge, družbene organizacije srednjeveške vaške srenje in sodobnejših predvojnih blagovno-industrijskih kapitalističnih razmerij

¹⁸ Robert Merton, *Social Theory and Social Structure* (New York: The Free Press, 1968), zlasti strani 216–217. Tudi Bavcon obravnava v svoji študiji o naravi socialnopatoloških pojavov vprašanje »nasprotja med družbeno priznanimi cilji in možnostmi za njihovo uresničevanje«. Žal pa ostaja njegov prikaz nekoliko popreprosten, ker se očitno ne opira na izvorni študij avtorja sodobne teorije o družbeni anomiji, Roberta K. Mertona. Omenjena tudi ni nekoliko poznejša Parsonova spreminjevalna razlaga te Mertonove paradigme odklonskega vedenja. Glej: Talcott Parsons, *The Social System* (New York: The Free Press, 1951), zlasti stran 255 in naslednje.

¹⁹ Na razredno stran razmerja med družbeno sestavo in anomijo je izrecno opozoril tudi Merton: »Družbena sestava torej pritiska na kulturne vrednote, saj imetnikom nekaterih družbenih položajev olajšuje in omogoča delovati v skladu z njimi, drugim pa to preprečuje in otežuje.« Merton, *Social Theory*, str. 216.

ter pravno-institucionalnih prvin povojne ureditve.²⁰

Kaže tudi, da je prav **heterogenost, ki jo omogoča tempo modernizacije** v zadnjih petindvajsetih letih in sorazmerna obstojnost uveljavljenih vedenjskih in miselnih vzorcev, temeljna lastnost kulture sodobne jugoslovanske družbe. Posebna je zlasti razčlemba Županova:²¹ opozoril je na sočasno navzočnost in nasprotnost temeljnih vrst kulture te celotne družbe. Te pa so usklajene z družbeno-strukturnimi lastnostmi ustreznega zgodovinskega obdobja gospodarskega razvoja:

1. Kmetijski družbi ustreza tradicionalna kultura.

2. Prehodnemu obdobju iz kmetijske družbe v industrijsko ustreza etastični vzorec pravno-politične ureditve. Sestavine teh dveh kultur so »implicitne«, mi pa bi rekli, da »niso legitimne«.

3. Tudi navzočnost industrijske družbe odsevajo posebne kulturne vrednote (npr. neodvisnost, prizadevanja za uspešnostjo), organizacijske filozofije (npr. tekmovanje, zasebnost) in ekološke strategije (npr. kratkoročno načrtovanje, standardizirana uprava).

4. Samoupravni socializem šteje Županov za ekspliciten (mi bi rekli »legitimen«) kulturni sistem. Ker pa je samoupravljanje »bolj kongenialno poindustrijski kot industrijski družbi«, je razumljivo, da je v Jugoslaviji uveljavljeno večinoma kot institucija in ideologija, ne pa kot lastnost (neformalne) družbene sestave.

Za proučevanje odklonskosti je prikazano, razvojno in strukturno pojmovanje heterogenosti jugoslovanske kulture pomembno zlasti zato, ker opozarja na nujno nasprotnost trenutnih — implicitnih in eksplicitnih — normativnih sestavin. **Vrste »odklonskosti«, ki so lastne sodobni jugoslovanski družbi, torej štejemo tudi za posledico (oziroma odsev) kulturnih nasprotij, ki jih povzroča dinamika dveh temeljnih razvojnih procesov: modernizacije in demokratizacije.**

²⁰ »Zakaj stari duh podeželja je napol euforično-pusten ter napol baladno-obešenjaški. Celó še tako racionalna tehnična iznajdba dobi v rokah podeželskega človeka določeno komično-tragično vsebino, če ne poseže prej vmes strokovnjak.« Matija Golob, »Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes«, Informativni bilten št. 26 (Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo, avgust 1967), str. 201.

²¹ Josip Županov, »Antinomije i planiranje u našem industrijskom društvu«, Sociologija, št. 3—4 (Beograd, 1970), str. 449—456.

2. Posledice spopada med normami: odklonskost kot novota in sprememba

Kako pa se posamezniki in skupine prilagajajo spopadom med normativnimi redi ter ustreznimi pravili in družbenimi vlogami?

Merton je v zvezi z družbeno anomijo določil pet mogočih tipov reagiranja oziroma prilagajanja položaju, ko družbeno priznanim ciljem ustrezajo določena sredstva, s katerimi jih je dovoljeno doseči. Ti so: konformizem, novota, ritualizem, umik in upor.²² (Glej tabelo 1.)

Preglednica 1. Tipologija načinov posameznikove prilagoditve

Način prilagoditve	Kulturni cilji	Institucionalizirana sredstva
konformizem	+a)	+
(novota)	+	—
ritualizem	—	+
umik	—	—
upor	±	±

b) Znamenje »+« pomeni »privolitev v normo«, »—« pomeni »zavračanje«, »±« pa »zavračanje prevladujočih vrednot in priznavanje novih«.

Zdi se nam, da je Mertonovo tipologijo mogoče prilagoditi in uporabiti tudi za določitev glavnih vrst družbenih posledic katere koli izmed opisanih vrst spopada norm, še posebej pa za razlago zveze med družbenimi spremembami in odklonskim ravnanjem. Pri tem pa bomo upoštevali naslednja izhodišča:

1. V vsakem primeru ločimo **dve vrsti norm**: namene in sredstva, vesplošne in konkretne, tradicionalne in moderne, ali pa preprosto, norme dveh različnih kultur.

2. **Normi si nasprotujeta** v tem smislu, da posameznik ali skupina ljudi težko hkrati izpolnjuje zahteve, ki izvirajo od obeh vrst norm. Če ravna v skladu z eno, bo zelo verjetno prisiljen zanemariti ali celo prekršiti drugo. Vendar pa v danem položaju načelno lahko ravna na enega naslednjih načinov: posreči se mu prilagoditi se obema normama (+, +); eno izmed njiju zavrne (+, —; —, +); zavrne obe (—, —).

3. Domnevali bomo, da se **razločevanje med »nameni« in »sredstvi« ujema z delitvijo norm**

²² Merton, Social Theory, str. 194.

na bolj ali manj splošne oziroma konkretne. Univerzalne izvirajo od »središča« družbe ter se širijo proti obrobju. Ustrezajo pa tudi splošnim pravnim pravilom, ki jih ustvarjajo najvišja zakonodajna telesa, konkretizirajo pa pravne odločitve krajevnih državnih organov.

Tako bomo primerjali odklonskost le glede na dve razsežnosti: tradicionalno — moderno in splošno — konkretno.

4. Durkheim je z izrazom »anomija« poimenoval družbeno stanje razpadanja norm in vrednot. Merton pa je ta pojem uporabil za razumevanje posameznikovega ravnanja in napetosti duševne narave, zaradi katerih nastane osebno odklonsko dejanje. Čeprav se nočemo vrniti k Durkheimovemu pojmovanju anomije kot agregatnega, sistemskega stanja ali lastnosti družbe (družbene skupine), pa želimo preseči raven individualnopsihološkega. Ne omejujemo se samo na domnevo o družbeni, skupnostno omogočeni odklonskosti, temveč hkrati opozarjamo na družbene, skupnostne posledice tega pojava:

Konkretno odklonsko ravnanje ni osamljen, posamičen pojav; ustrezna dejanja se ponavljajo, kopičijo, številčno rastejo ali upadajo in včasih sestavljajo tudi povezano celoto, ki obvladuje določen družbeni prostor. Govorimo torej o »družbenih posledicah« spopada med normami in anomijo ter o odklonskosti kot skupnostnem pojavu.

5. Če posameznik (ali skupnost) ne ravna v skladu z določeno normo, moramo domnevati, da družbeno pričakovano, »normalno« ravnanje nadomesti z nekim drugim ravnanjem. Slednje je lahko popolnoma novo in torej pomeni družbeno (novoto) inovacijo (izum, odkritje), ki se sčasoma uveljavi in razširi ter postane legitimen kulturni vzorec oziroma prevladujoča družbena norma. Lahko pa odklonsko ravnanje ustreza kakemu drugemu kulturnemu vzorcu, ki v tistem družbenem okolju (še) ni uveljavljen.

Kolikor posamezen odklon sproži še druga podobna dejanja, pomeni začetek daljšega procesa razširjanja (novote) novacije ali pa akulturacije. Vsako odklonsko dejanje pa torej pomeni družbeno spremembo.²³

6. Družbene posledice kulturnega (to je, normativnega) nasprotja so posamezne vrste odklon-

skosti kot konkreten način prilagajanja posameznikov in skupin anomičnemu položaju. Vendar pa teh oblik prilagajanja ne štejejo za ustaljene. Domnevamo namreč, da pomenijo labilno ravnotežje latentnega spopada med deli družbe in njihovimi normativnimi redi. **Določen tip odklonskosti je torej začasen pojav**, ki spremlja prehodno obdobje spreminjanja razmerij družbene moči ter ustreznih kulturnih vzorcev.

Preglednici 2. in 3. razčlenjujeta vrste družbenih posledic (to je odklonskosti kot načinov prilagajanja) opisanih vrst spopada med splošnimi in konkretnimi ter tradicionalnimi in modernimi normami.

Preglednica 2: Družbene posledice nasprotja med normami tradicionalne in moderne kulture

Družbene posledice: odklonskost kot način prilagoditve nasprotju norm	Norme	
	tradicionalne	moderne
I. pluralizem vrednot in kultur, marginalnost, dvojna lojalnost, kulturna križanost	+	+
II. nazadnjaštvo kmečke (tradicionalne) družbe	+	+
III. modernizem industrijske družbe	—	—
IV. umik, osamitev, upor, status tujca	—, ±	—, ±

Preglednica 3: Družbene posledice nasprotja med splošnimi in konkretnimi normami

Družbene posledice: odklonskost kot način prilagoditve nasprotju norm	Norme	
	splošne (univerzalne)	(konkretne) posebne
I. dvojna morala, hipokrizija, konformizem	+	+
II. centripetalne silnice, koncentracija moči, mobilizacija od zgoraj	+	+
III. centrifugalne silnice, decentralizacija, mobilizacija od spodaj	—	—
IV. upor, revolucija, umik, osamitev, (novota) novacija	—, ±	—, ±

Preglednici 2 in 3 pa lahko tudi združimo in tako skušamo razčleniti posledice ujemanja temeljnih vrst nasprotij med normami:

²³ Da so inovatorji tudi devianti, med drugim ugotavlja Rogers: »Inovatorji, ki v okviru družbene ureditve prvi priznajo kako novo idejo, so v času adopcije nujno tudi odklonski.« Everett M. Rogers, Diffusion of Innovation (New York: The Free Press, 1962), str. 193—207. Citat stran 206—207.

Preglednica 4: Družbene posledice ujemanja nasprotij med tradicionalnimi in modernimi ter splošnimi in posebnimi normami

Družbene posledice: odklonskost kot način prilagoditve nasprotju norm	Norme			
	tradicionalne		moderne	
	splošne	posebne	splošne	posebne
I. konsistentno nazadnjaštvo	+	+	-	-
II. nazadnjaška vrednostno-normativna usmerjenost in pragmatični modernizem (modernizacija kot mobilizacija od spodaj: prva stopnja)	+	-	-	+
III. dvojna morala ali kompromis na ravni normativnega in pragmatični modernizem (modernizacija kot mobilizacija od spodaj: druga stopnja)	+	-	+	+
IV. vrednostno-normativna marginalnost (hibridnost) ter praktični tradicionalizem (modernizacija kot mobilizacija od zgoraj: prva stopnja)	+	+	+	-
V. prevlada modernih kulturnih vzorcev (normativna akulturacija, konformizem) in sočasna vedenjska tradicionalnost (modernizacija kot mobilizacija od zgoraj: druga stopnja)	-	+	+	-
VI. konsistentni modernizem	-	-	+	+

Ta preglednica med drugim prikazuje tudi sosledje stopenj družbenega razvoja glede na že omenjeni problem »gibalnih sil« (»elite« ali »množice«); smeri, od koder prihajajo (novote) inovacije (»središče« ali »obrobje«), in okoliščine

ustreznih družbenih gibanj (revolucija, modernizacija ali družbeno gospodarska mobilizacija »od zgoraj« ali »od spodaj«):

V primeru »mobilizacije od spodaj« nastajajo novi vedenjski in kulturni vzorci spontano, najprej kot osamljene (novote) novacije (ki so seveda tipični primeri odklonskega ravnanja). Te sčasoma dobijo obliko konkretnih norm, ki so v latentnem nasprotju s prevladujočimi splošnimi normami. Nasprotje pa se nazadnje reši tako, da tradicionalne splošne norme nadomeste nove, ki so usklajene z že uveljavljenimi spremembami v družbeni podstavi. **Kar je bilo prej odklonsko, novota, postane legitimno**, splošno priznано in veljavno. Sklenjen je torej ustrezen krog dialektike družbenega gibanja.

V primeru »mobilizacije od zgoraj« pa politične, gospodarske ali razumniške elite ustvarijo splošna pravila ravnanja; ta najprej zajamejo normativno-institucionalne ravni družbe. Slednja počasi pronicajo do konkretnih kulturnih in vedenjskih vzorcev ter jih začnejo spreminjati. Številni običaji, izročila, navade itd. pa se trdovratno upirajo pritiskom iz središča družbe proti obrobju, dokler **družbeno nadzorstvo v imenu »novih« splošnih norm** ne postane razmeroma učinkovito.

V obeh primerih pa domnevamo, da se družbene norme in osebna prepričanja ne spremenijo tako, da bi nove preprosto nadomestile prejšnje, ampak je verjetnejše, da posameznik nekaj časa priznava obe, sicer nasprotujoči si vrsti norm. **Šele po tem prehodnem stanju marginalnosti (hibridnosti, dvojne lojalnosti) prevladajo nove norme.**

3. Manifestne in latentne vloge odklonskosti kot družbenega nasprotja

Če se spomnimo, da ljudje določena pravila največkrat kršijo prav zato, ker so lojalni do drugih norm, in če upoštevamo, kako pogosto si nasprotujejo normativni redi znotraj istega družbenega reda, potem nas ne more presenetiti razmeroma veliko število odklonskih dejanj. Nasprotno, vprašati se moramo, zakaj je od celotne količine »objektivno odklonskega« le manjši del tudi ocenjen kot takšen in sankcioniran.

Na to vprašanje se ponujajo številni odgovori. Najpreprostejši je tisti, ki se sklicuje na stopnjo učinkovitosti oziroma zmožnosti organov pregona, da odkrijejo pojave odklonskosti: Pogosti

so konservativni očitki javnemu mnenju, da je pretirano strpno do nekaterih moralnih prestopkov, da brezimnost mestne družbe onemogoča sprotno nadzorovanje odklonskosti, da je policija preobremenjena z delom itd.

Večjo težo pa imajo razlage, ki jim pogleda ne zastira videz legitimnosti nekaterih norm, temveč poskušajo odkriti »**družbeno povzročeno odklonskega ravnanja**«. Znano je pojmovanje, da so »**družbeni problemi**« *njegov najpogostnejši izvir*: Odtujenost (alienacija), revščina, pomanjkljiva socializacija in »dezorganizacija« *družbe na sploh so pomembni problemi, ki zaznamujejo nekakšno »bolezensko stanje« *družbe (od tod tudi uporaba izraza »socialna patologija«*). To pojmovanje pa je racionalna podlaga liberalno-reformistično usmerjene družbene misli ter ustrezne pravno-politične prakse. Zdi se, da obe izhajata iz »trdnih«, razmeroma trajnih vrednot, ki določajo obrise predstave o »zdravi«, »reintegrirani« *in »socializirani« *družbi. Od tod tudi prizadevanja za »splošno« *in »posebno« *preprečevanje, resocializacijo in rehabilitacijo ali uporabo psihiatričnega obravnavanja, sociodrame in psihodrame ter kar je še podobnih ukrepov iz arzenala »družbene obrambe«*.²⁴****

Popolnoma nepošteno bi bilo pripisovati tej usmerjenosti kriminologije, da je njena definicija odklonskosti še vedno mitološka: Tako kot je legitimnost določene norme le mit, naj bi tudi reševanje »družbenih problemov« *pomenilo paternalistično razmerje do »objektov raziskovanja«, saj umetno ustvarja (definira) »probleme« *(torej nekakšno odklonskost) tam, kjer le-teh — glede na neki drug vrednostni kontekst — sploh ni.**

Vsekakor pa je koristno opozoriti tudi na to plat kriminologije:

Nevarnost, da bi ta stroka in ustrezna »aktivistična« *prizadevanja pomenila nekoliko posodobljeno in strokovno obliko manipuliranja ljudi, indoktrinacije oziroma kondicioniranja družbe, nikakor ne gre podcenjevati. V skrajnjem primeru taka kriminologija, kot ugotavlja Boštjan Zupančič, »zastira tista znamenja družbenega*

²⁴ Zdi se, da v opisani okvir spada tudi »ljubljska kriminološka šola« *in njena usmerjenost na proučevanje in reševanje »družbenih problemov«*: »Organizirana družbena reakcija zoper socialno-patološke pojave torej ni in ne more biti uradniško rutinerstvo, temveč zavestno in osveščeno družbeno delovanje.« *Sklepna misel iz Bavconove uvodne študije v: Bavcon in drugi, Socialna patologija, str. 60.***

razkroja, ki zaostrujejo družbena nasprotja, saj je podaljšana roka prizadevanja zadržati preživeli družbeni red.«²⁵

— — —

Še nekoliko dlje pa gredo pri razlagi odklonskosti kot empiričnega dejstva tisti pisci, ki skušajo odkriti »latentne funkcije« *tega pojava. Na zunaj tako vidna prizadevanja prepovedovati, preprečevati in kaznovati odklonsko ravnanje zakrivajo na videz manj prepričljivo domnevo, da iste družbene skupine po drugi strani tudi spodbujajo, vzdržujejo in dovoljujejo odklonskost.*

Če ne bi bilo nikogar, ki bi kršil norme, bi bilo — v skladu s to domnevo — storilce treba umetno ustvariti. Prav ta, izjemni primer pa utegne dati odgovor na vprašanje, kateri konkretni pojavi »objektivno odklonskega ravnanja« *(torej tistega, ki ni v skladu z določeno normo) bodo tudi v resnici javno spoznani za takšne in zakaj.*

1. Eksplicitni namen družbenega nadzorstva in ustreznih ustanov je vsekakor odkrivati odklonska dejanja in njihove storilce, jih (kaznovati) sankcionirati ter tako preprečevati, da bi še naprej kršili veljavne norme. Zlasti študije preiskovalnih (policija) in pravosodnih (sodišča) organov izhajajo od te temeljne domneve.

Dostikrat pa je v delovanju ustanov družbenega nadzorstva vdelan tudi njihov skriti interes, da ne preganjajo določenih dejanj in oseb, ki so očitno kršile norme, ali pa, da odkrivajo hudo delstva in hudodelce, ki objektivno ne obstoje. Dovolj znana, pa tudi empirično preverjena je na primer domneva, da družbeni položaj storilca vpliva na stališča in ravnanje policije in sodišč ter da so slednja odvisna od središč politične in družbene moči.

Prepričljiva je na primer študija,²⁶ ki dokazuje, da je bila tako množična »proizvodnja« *čarovnic v deželah srednjeveške Evrope (več sto tisoč ljudi je bilo v obdobju množičnih procesov proti čarovništvu od sredine petnajstega do osemnajstega stoletja sežganih na grmadah)*²⁷ v

²⁵ Boštjan Zupančič, »Novi pogledi na kriminologijo, njeno vlogo in njena izhodišča«, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4 (1972), str. 243.

²⁶ Elliott P. Currie, »Crimes without Criminals«, *Law and Society Review*, št. 1 (avgust 1968), str. 7—32.

²⁷ Glej v: Vladimir Bayer, *Ugovor s Djavlom* (Zagreb: Zora, 1969), str. 129.

primerjavi z veliko manj učinkovitim preganjanjem v Angliji mogoča zaradi razlik med inštitucijama pregona: na Celini se je cerkvena inkvizicija, pozneje pa posvetno pravosodje, razrasla v izredno učinkovito uradniško organizacijo, ki je bila **gospodarsko motivirana** (obsodbi je sledila zaplemba premoženja) **za sistematično in množično proizvodnjo deviantov**. Mučenje je bilo poglobljena tehnološka podlaga industrije teh »hudodelstev brez hudodelcev«. V renesančni Angliji pa ni bilo inkvizicije: odkrivanje in sojenje čarovnicam je spominjalo na ad hoc proces, ki so ga omejevala izročila navadnega prava. Ker obsodbi ni sledila zaplemba premoženja, angleški uradniki tudi niso imeli nenehnega interesa odkrivati in obsojati čarovnike in čarovnice.

Podobno trdi Szasz za današnji množični pojav **»duševnih bolezni«**. Po njegovem mnenju teh bolezni sploh ni, oziroma so mit, ki ga ustvarja sodobna psihiatrija. Ta pa pomeni »prav tako zlorabo medicine, kakor je bila inkvizicija zloraba krščanstva«. ²⁸ Dodali bi, da je primerjava upravičena tudi glede na gospodarsko spodbujenost obeh ustanov družbenega nadzorstva, katerih zaznamovana »izdelka« stā si tudi sicer precej podobna. (Zanimiv je primer prekrivanja znamenja umske obolelosti in dejanske politične odklonskosti v določenem obdobju novejše zgodovine Sovjetske zveze).

V ta okvir vsaj deloma sodi tudi preganjanje Židov v vseh obdobjih evropske srednjeveške in novejše zgodovine, zlasti seveda v Nemčiji v letih 1933—1945.

2. V položaju, ko skrito nasprotje ne more prarasti v dejansko, ker je med nasprotnikoma doseženo ravnotežje moči ali je napadalno vedenje proti dejanskemu tekmecu kakor koli blokirano, **se sovražnost potencialno napadalne strani lahko preusmeri tudi na nadomestne predmete. Ti pa dobijo vlogo »varnostnih ventilov« ali »grešnih kozlov«, na katerih se vsaj začasno sprostijo frustracije enega ali obeh tekmecev.**

Ni težko predvideti, da so za vlogo »grešnega kozla« primerni zlasti tisti **predmeti, ki so razmeroma nemočni** in se torej ne morejo učinkovito upirati. To so zlasti posamezniki in manjšinske skupine, na primer: razumniki, Židje, tujci, čarovniki (-ice) itd.

²⁸ Glej prikaz Szaszove študije »The Myth of Mental Illness« (New York: Holber and Harper) v članku: Boštjan Zupančič, »Novi pogledi na kriminologijo, njeno vlogo in izhodišča«, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, št. 4 (1972), str. 241.

Namenu ustrezajo tudi taki predmeti, ki so sicer v določenem družbenem prostoru navzoči, vendar pa jih je težko konkretizirati in odkriti. Zaradi njihove »nevidne narave« neposredna zveza med **delovanjem teh »višjih sil«** ter hudodelskim dejanjem ne more biti neposredno preverjena. Vendar pa zaradi tega krivda raznih demonov, hudih in nečistih sil, »zunanjih« in »notranjih sovražnikov« ter oseb, ki so jim »prodale svojo dušo« (skupna lastnost izdajalcev domovine in čarovnic je, da so sklenili pogodbo z neko skrivnostno silo — vlado tuje države ali pa s hudičem — zaradi česar so pridobili nadnaravne ali od drugih ljudi višje moči), ni nič manj dokazana.

Tako sproščanje (»ventiliranje«) nakopičenih frustracij je zlasti posebnost obdobja družbenih kriz, ki jih povzroči kaka naravna nesreča (suša, potres, poplava), vojna, epidemija, lakota, gospodarska kriza ipd. V teh obdobjih navadno hitro naraste število »hudodelstev brez hudodelcev«: tako primitivna ljudstva kot tudi moderne države in njihova vodstva si z **obredi žrtvovanja** skušajo znova pridobiti naklonjenost svojih bogov ali se jim odkupiti za svoje grehe. Za tiste, ki verujejo (ali so prisiljeni verovati), se torej s temi obrednimi dejanji **mitološko rešijo nakopičene družbene težave**. Družbeno stanje in ustrezno ravnotežje je tako vsaj za nekaj časa ohranjeno. ²⁹

3. Podobno kot spopadi na splošno imajo tudi odklonska dejanja določene posledice (»funkcije«) za notranjo organizacijo skupine. Zlasti Coser je na podlagi Simmllovih študij določil nekaj ustreznih domnev, ki jih bomo tu uporabili za razlago družbenih vlog odklonskosti:

Podobno kot spopad tudi **odklonskost ustvarja in ohranja istost družbenih skupin ter določa njihove meje** z drugimi skupinami oziroma druž-

²⁹ Bales je domnevo o »grešnem kozlu« razložil s primerom majhnih skupin (Robert F. Bales, »The Equilibrium Problem in Small Groups«, v: A. Paul Hare in drugi [uredniki], Small Groups, New York: Knopf, 1955, str. 424—456). Dentler in Erikson sta jo uporabila za določitev ene izmed vlog odklonskosti (Robert A. Dentler in Kai T. Erikson, »The Functions of Deviance in Groups«, Social Problems, jesen 1959, str. 98—107), Kluckhohn jo je preveril na primeru čarovniških obredov pri Indijancih Navaho (Clyde Kluckhohn, »Navaho Witchcraft«, Papers of the Peabody Museum, št. 2, Cambridge, 1944, strani 49, 67). Coser pa jo je opisal v kontekstu svoje funkcionalne razčlembе družbenega spopada in razločevanja med realističnimi in nerealističnimi spopadi. (Coser, Functions of Social Conflict, strani 39—54.)

benim okoljem. Istost skupine namreč določajo zlasti njene posebne norme, te pa postanejo najbolj vidne tedaj, ko jih negativno definira odklonsko dejanje.³⁰

Ker pa družbene norme in vrednote določajo tudi razsežnosti razplatenosti skupine (oziroma so merila družbenega položaja njenih članov), priključuje javno imenovano odklonsko dejanje njihovo navzočnost še močnejše v zavest posameznih članov skupine ter tako znova dokaže legitimnost družbene ureditve. Torej je v prid privilegiranim plastem, da tudi umetno ohranjajo določen obseg odklonskosti.

Ker identificiranje in (kaznovanje) sankcioniranje odklonskosti utrjuje normativni red, je latentna vloga ustanov družbenega nadzorstva zlasti večanje strnjjenosti skupine v imenu veljavnih simbolov legitimnosti ter mobilizacije njenih članov za skupnostne cilje.

Opisani primeri, ki opozarjajo na skrite vloge odklonskosti, pa potrjujejo tudi domnevo o razredni naravi tega pojava:

Če upoštevamo, da so legitimna družbena pravila (tudi) sredstvo za ohranjanje nadrejenega in privilegirane položaja skupin in plasti, ki imajo hkrati razmeroma največ vpliva na ustvarjanje, oblikovanje in uveljavljanje teh pravil, potem bo od njihove presoje odvisno tudi, katera dejanja bodo določena za odklonska.

Iz te perspektive postane naivna ali vsaj nezadostna klasična Durkheimova domneva o okoliščinah, ki vplivajo na sorazmerno ostrino ukrepov, ki zagotavljajo obveznost družbene norme in po kateri na višino kazni vpliva teža hudodelstva; ta pa naj bi bila odvisna od moči skupnostnih predstav, občutkov in čustev, ki so bila napadena.³¹

Domnevamo torej, da bo odziv vladajočih skupin in plasti v tesni zvezi z vsakokratnim ravnotežjem sil oziroma z močjo skritega spopada med njimi ter vsemi drugimi deli družbenega sestava:

Za preprečevanje in kaznovanje določene vrste odklonskosti bo uporabljenih tem več sredstev in moči,

1. čim bolj nestalno je ravnotežje sil,
2. čim večja je sorazmerna moč subjektov, ki ne obvladujejo legitimnih vzvodov oblasti,

³⁰ Identična je tudi razlaga odklonskosti v: Dentler in Erikson, *Functions of Deviance*, str. 101.

³¹ Glej: Emil Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York; The Free Press, 1933), str. 101 in naslednje.

3. čim večji je občutek ogroženosti vladajočih skupin,

4. na čim bolj tipičen način seva konkretno odklonsko dejanje koristi nasprotnih strani,

5. čim večja je nevarnost, da se to dejanje ponovi v večjem številu ali pa sproži celo skupnostno akcijo ali družbeno gibanje, ki bi se širilo kot epidemija,

6. čim pomembnejša korist vladajoče skupine je ogrožena,

7. čim učinkoviteje to odklonsko dejanje spodjeda legitimnost normativnega reda.

Če torej ni vedno res, da je v primeru odklonskosti »vsakdo napaden in da se torej vsi uprejo napadu«,³² je pravilneje v vsakem primeru posebej raziskati, »čigava pravila so bila prekršena«, »kateri interesi so bili prizadeti«, »kdo je dal konkretnemu dejanju ali osebi znamenje (stigma, nalepko, ime) odklonskega«, in »kdo je sprožil mehanizem družbenega nadzorstva« — kot pa domnevati, da je odklonsko pač tisto dejanje, ki nasprotuje določeni normi.

Becker je prepričljivo pokazal, da so vsa ta vprašanja upravičena in da ne postane določeno dejanje (ali oseba) odklonsko že samo zato, ker je objektivno neskladno z veljavno družbeno normo: včasih je članom skupine znano, da je kaka oseba prelomila veljavno pravilo, pa ni bila zaznamovana kot odklonska, ker nihče ni sprožil ustreznega postopka.³³ Znan je tudi pojav »beloovratniškega kriminala«; pri tem je preganjanje nekaterih kaznivih dejanj zelo teženo zaradi visokega družbenega položaja njihovih storilcev.

Odklonsko (v ožjem pomenu) je torej tisto ravnanje, ki je bilo uspešno zaznamovano³⁴ kot takšno. Na vprašanje, »kateri so tisti, ki lahko v resnici prisilijo druge, da sprejmejo njihova pravila, in zakaj so uspešni«, Becker odgovarja, da je to odvisno od politične in gospodarske moči: pravila ustvarjajo, vsaj v Ameriki, starejši za mlajše, moški za ženske, belci za črnce, protestantska anglosaška manjšina za vse druge, srednji razredi za nižje razrede.³⁵

³² Durkheim, *ibid.*

³³ Bronislav Malinowski poroča v svoji študiji s Trobriandskih otokov o mladeniču, ki je prekršil pravila eksogomije. Dejanje je bilo splošno znano, vendar ni bilo kaznovano, dokler za to ni dal pobude tekmeč nesrečnega mladeniča. Glej: Bronislav Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society* (New York, Humanities Press, 1926), str. 77–80.

³⁴ Becker: »labeled«, Goffman: »stigmatized«.

³⁵ Howard S. Becker, *Outsiders* (New York: The Free Press, 1963), strani 1–18.

S te plati lahko podobno proučujemo tudi druge sodobne družbene in politične kulture. Pa tudi za jugoslovansko družbo bi se verjetno dalo ugotoviti, da imajo na ustvarjanje pravnih pravil v primerjavi s kmeti več vpliva tisti, ki živijo v mestih, da odrasli ustvarjajo moralna pravila za mladino, moški za ženske (včasih tudi nasprotno) heteroseksualne osebe za homoseksualne itd., itd.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Bales, R. F. The Equilibrium Problem in Small Groups. V: A. Paul Hare et al. (eds): **Small Groups**, New York, Knopf 1955.
2. Bavcon, L. in drugi: **Socialna patologija**. Ljubljana, Mladinska knjiga 1969.
3. Bayer, V.: **Ugovor s Djavlom**. Zagreb, Zora 1969.
4. Becker, H. S.: **Outsiders**. New York, The Free Press, 1963.
5. Coser, L.: **The Functions of Social Conflict**. New York, The Free Press 1956.
6. Currie, E. P.: Crimes without Criminals. **Law and Society Review**, 1/1968, 7—32.
7. Rahrendorf, R.: **Class and Class Conflict in Industrial Society**. Stanford, Stanford University Press 1959.
8. Dentler, A. in Erikson, K. T.: The Functions of Deviance in Groups. **Social Problems** 1959, 98—107.
9. Durkheim, E.: **The Division of Labor in Society**. New York, The Free Press 1933.
10. Engels, F. in Marx, K.: **Sveta družina**. V: Karl Marx in Friedrich Engels, Izbrana dela, Ljubljana, Cankarjeva založba 1969.
11. Goffman, E.: **The Presentation of Self in Everyday life**. New York, Doubleday and Company, Inc. 1959.
12. Golob, M.: **Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes**. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Informativni bilten št. 26, 1967.
13. Hahn, P.-C.: The Decision Process in Korea. V: G. Schuber in D. J. Danelski (eds.): **Comparative Judicial Behavior**. Oxford University Press 1969.
14. Jambreč, P.: **Družbeno-ekonomski razvoj in politične spremembe**. Prispevek za simpozij »Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja. Ljubljana 1971.
15. Kluckhohn, C.: **Navaho Witchcraft**. Papers of the Peabody Museum, 2/1944.
16. Malinowski, B.: **Crime and Custom in Savage Society**. New York, Humanities Press, 1926.
17. Merton, R.: **Social Theory and Social Structure**. New York, The Free Press, 1968.
18. Mlinar, Z. in Toš, N.: **Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj**. Ljubljana, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1969.
19. Moore, B., Jr.: **Social Origins of Dictatorship and Democracy**. Boston, Beacon Press 1966.
20. Parsons, T. and White, W.: Link Between Character and Social Structure. V: Talcott Parsons: **Social Structure and Personality**. New York, The Free Press of Glencoe, 1964.
21. Parsons, T.: **The Social System**. New York, The Free Press, 1951.
22. Položaj in vloga poslanca v našem družbenopolitičnem sistemu. **Teorija in praksa**, 11/1971, 1540—1559.
23. Rogers, E. M.: **Diffusion of Innovation**. New York, The Free Press, 1962.
24. Rot, N.: **Psihologija osebnosti**. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1965.
25. Roter, Z.: Razmišljanje o poslancu. **Teorija in praksa**, 3/1972, 499—501.
26. Shils, E.: **Political Development in the New States**. The Hague, Mouton 1968.
27. Zupančič, B.: Novi pogledi na kriminologijo, njeno vlogo in njena izhodišča. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo** 4/1972, 243.
28. Županov, J.: Antinomije i planiranje u našem industrijskom društvu. **Sociologija** 3—4/1970, 449—456.
29. Warriner, C. K.: The Nature and Functions of Official Morality. **The American Journal of Sociology**, september 1958, 165—168.
30. Weber, M.: **The Theory of Social and Economic Organization**. New York, The Free Press, 1947.
31. White, R.: **Sociology of Law, Legitimacy and Legality**. Referat na simpoziju raziskovalnega komiteja za sociologijo prava mednarodne sociološke zveze, Noordwijk 1972.

UDC 301.151.55/58:301.162.2

Deviant Behaviour as Conflict and Innovation

Jambreč, dr. Peter, Assistant, Faculty of Law, Ljubljana

Firstly, the concept of »legitimacy« is questioned from the perspective of a conception of social groups which are internally split into mutually opposing parts, each pursuing its own interests and thus creating also its own normative order. Common acceptance of only one set of norms is thus a mask which covers the reality of the ability of one subgroup to give its own interests and norms the appearance of a societal consensus.

Secondly, conflict among different normative orders internal to a group is regarded as the main source of behavior labeled »deviant«. Various sources of the normative conflict are also identified and interpreted in terms of the anomie theory.

And thirdly, some latent functions of deviance are discussed, especially those which contribute to the maintenance of the existing normative order and the corresponding vested interests.